

Marek Jedliński

Rosja – Unia Europejska. Stosunki polityczne w kontekście ideowym

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 10, 239-250

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Jedliński*

Rosja – Unia Europejska. Stosunki polityczne w kontekście ideowym

Federacja Rosyjska i Unia Europejska różnicowane są nie tylko w aspekcie potencjału gospodarczego czy charakteru podejmowanych działań w obszarze politycznym, ale również pod względem cywilizacyjnym i kulturowym. Nie mniejsze znaczenie mają także doświadczenia historyczne, nadal mocno oddziałujące na obszar relacji politycznych. Rosja jest państwem o kilkusetletniej tradycji mocarstwowej, Unia zaś to nowy typ wspólnoty międzynarodowej. W sferze gospodarczej zaobserwować można *sui generis* komplementarność: zapotrzebowanie Rosji na unijne inwestycje i technologie oraz Unii na rosyjskie surowce naturalne.

Z punktu widzenia Rosji po raz pierwszy w dziejach u jej granic pojawił się połączony aktor polityczny, coraz bardziej ograniczający możliwości rosyjskiej ekspansji politycznej oraz, w mniejszym stopniu, gospodarczej. Rosja co najmniej od panowania Piotra Wielkiego pozostawała istotnym składnikiem europejskiej równowagi sił. Trudno nie odnieść wrażenia, iż dalsze rozszerzanie i wzmacnianie się Unii musi prowadzić do osłabiania pozycji Rosji w Europie. Państwo rosyjskie nigdy dotąd nie stało wobec jednej, zjednoczonej Europy, dokonującej ekspansji nie wskutek działań militarnych, ale poprzez tworzenie trwałej strefy wpływów, opartej na fundamencie gospodarczym i prawnym¹, nie zostawiając przy tym pustej przestrzeni, w którą mogłaby wkomponować się Rosja.

* Dr Marek Jedliński, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹ Już przedstawiciele rosyjskiego wczesnego ruchu słowianofilskiego (lata 30. i 40. XIX w.) wskazywali na ograniczoność Europy Zachodniej, objawiającą się w rozwijaniu aktywności ludzkiej tylko w obszarze ekonomicznym i prawnym. Zarzucali więc Zachodowi skrajną „jurydyzację” i „ekonomizację” relacji międzyludzkich. Poglądy słowianofilów powstawały podczas polemiki z okcydentalistami rosyjskimi, którzy aprobowali europeizację Rosji, zapoczątkowaną przez Piotra I i przyszłość swego kraju widzieli we wzorowaniu się na Europie. Słowianofile z kolei wierzyli w oryginalny typ kultury, zrodzony na duchowym gruncie prawosławia. Prozachodni kurs zapoczątkowany przez Piotra I oceniali jednoznacznie jako zdradę *p r a w d z i - w e j R o s j i*, jako (...) *odejście od wartości prawosławnych, wypracowanych przez trady-*

Dialog polityczny pomiędzy Federacją Rosyjską a Unią Europejską w pierwszej dekadzie XXI w. najpomyślniej przebiegał w kontekście relacji obydwu stron z Waszyngtonem. Zaobserwować można było następującą zależność: pogarszaniu się atmosfery na linii Moskwa – Waszyngton towarzyszyła zwykle poprawa wzajemnych relacji pomiędzy Federacją Rosyjską a Unią Europejską (czy ściślej: państwami zachodnioeuropejskimi, zwłaszcza Niemcami i Francją). Przykładowo dążenie Stanów Zjednoczonych do militarnego rozstrzygnięcia problemu irackiego wspólnie z brakiem skonkretyzowanych korzyści dla Rosji sprawiło, że Rosja wykorzystwała szansę przeciwstawienia się Stanom Zjednoczonym poprzez zacieśnienie relacji z Niemcami i Francją². Dodać jednak należy, że jednocześnie Moskwa nie przestała postrzegać europejskiej krytyki wojny czeczeńskiej jako mieszania się w sprawy wewnętrzne Rosji³. W latach 90. w Unii Europejskiej Rosja dostrzegała przede wszystkim partnera ekonomicznego, nie doceniając wymiaru politycznego integracji. Polityka Kremla ogniskowała się wokół kwestii bezpieczeństwa międzynarodowego oraz rywalizacji ze Stanami Zjednoczonymi o kształt ładu światowego i europejskiego⁴. Moskwa oczekiwała procesu usamodzielniania się Europy, powodującego – w jej przekonaniu – jednocześnie osłabianie pozycji amerykańskiej. Autonomizację europejskiej polityki bezpieczeństwa wiązano zatem na Kremlu ze zmniejszeniem roli NATO⁵.

Polityka rosyjska wobec Brukseli jest jednak rozdwojona z powodu rosyjskiego podejścia do Unii Europejskiej jako niezależnego aktora międzynarodowego. Z jednej strony Federacja Rosyjska poszukuje stronnika w swym antyamerykanizmie, z drugiej zaś strony obawia się wspólnej strategii politycznej Unii, która

cję narodową. В. А. Фатеев, *В спорах о самобытном пути России*, [w:] *Славянофильство: Pro et contra*, Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии, Санкт-Петербург 2006, s. 13. Zob. А. В. Митрофанова, *Социально-политическая утопия славянофилов*, [w:] *Философский век. Альманах. Вып. 12. Российская утопия: от идеального государства к совершенному обществу*, ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин, Санкт-Петербургский Центр Истории Идей, Санкт-Петербург 2000, s. 142.

² Można zaobserwować nadal dużą zbieżność między Rosją a Niemcami odnośnie do wizji ładu międzynarodowego, szczególnie przyznania ONZ decydującej roli w kontrolowaniu poczynań USA. Podobne stanowisko zajmuje Francja. Jednak istotnym elementem obniżającym rangę relacji francusko – rosyjskich pozostaje brak istnienia fundamentu w postaci współpracy gospodarczej. Dla Francji Rosja jest przede wszystkim partnerem geopolitycznym, który może pomóc zrównoważyć potęgę USA. Niewątpliwie strona rosyjska poprzez relacje z Niemcami i Francją usiłuje wpływać na politykę Brukseli.

³ Por. С. Морозов, *Дипломатия В. В. Тугина. Внешняя политика России 1999–2004 гг.*, Издательский Дом «Измайловский», Санкт-Петербург 2004, s. 67–72.

⁴ А. Брыс, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 65–66.

⁵ Por. Т. В. Юрьева, *Европейская политика России*, [w:] А. В. Торкунов, *Современные международные отношения и мировая политика*, Просвещение МГИМО, Москва 2004, s. 779.

oznaczać może pomniejszanie roli Rosji na kontynencie europejskim i pozbawianie jej wpływów w zachodniej części Wspólnoty Niepodległych Państw. W tym kontekście efektywność współpracy rosyjsko-unijnej pozostawała na niezadowalającym poziomie, nie wychodząc poza deklaracje retoryczne⁶.

W wymiarze gospodarczym stosunki rosyjsko-unijne przybrały wyraźny wymiar. Unia Europejska pozostawała dla Rosji najważniejszym partnerem handlowym. Jednak istotnym ograniczeniem wzajemnych relacji gospodarczych była struktura jakościowa handlu, na który składały się ze strony rosyjskiej przede wszystkim surowce naturalne. Rosja kupowała od państw unijnych najczęściej towary wysoko przetworzone⁷.

Należy podkreślić, iż Rosja obawia się ekspansji gospodarczej Unii Europejskiej. Rozszerzenie Unii o państwa Europy Środkowej i Wschodniej skutkowało wzrostem liczby państw popierających zacieśnianie więzi transatlantyckich. Nowe państwa członkowskie wniosły ciężar doświadczeń historyczno-politycznych z Rosją. Z kolei w interpretacji rosyjskiej szczególnie trzy kraje bałtyckie oraz oczywiście Polska były reprezentantami antyrosyjskiego oblicza Unii. Rosja, niejako uprzedzając niekorzystne dla siebie działania ze strony wymienionych państw, dokonała rozróżnienia państw członkowskich Wspólnoty Europejskiej na bardziej lub mniej otwarte na Rosję. Polska i państwa bałtyckie były obarczane przez polityków rosyjskich odpowiedzialnością za gorsze relacje Unii z Rosją. Co więcej, Rosja sugerowała, iż bez ingerencji tych państw mogłaby znacznie szybciej porozumieć się ze „starą” Europą. Moskwa wobec tego starała się dyskredytować nowe państwa w oczach starszych państw członkowskich (szczególnie Niemiec i Francji) oraz zminimalizować ich wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej Unii wobec wschodniego sąsiada⁸.

Warto podkreślić, iż w pierwszej połowie lat 90. projekt rozszerzenia Unii o państwa dawnego RWPG nie był definiowany przez stronę rosyjską jako największe zagrożenie. Dopiero pod koniec tego dziesięciolecia elita polityczna Rosji uprzytomniła sobie, że stopniowe wkraczanie gospodarcze Unii na obszar państw należących kiedyś do orbity wpływów ZSRR może okazać się niezwykle trwałe i docelowo wchodzić w kolizję z rosyjską racją stanu⁹.

⁶ Н. Арбатова, В. Рижков, *Россия и ЕС: сближение на фоне разрыва?*, „Россия в Глобальной Политике” 2005, nr 1, s. 196.

⁷ *Ibidem*, s. 200.

⁸ Por. M. Menkiszak, *Rosja wobec Unii Europejskiej: koniec strategicznego partnerstwa*, „Prace OSW” 2006, nr 22, s. 22.

⁹ В. Г. Барановский, *Россия и формирование новой европейской архитектуры*, [w:] А. В. Торкунов, *Внешняя политика Российской Федерации 1992–1999*, Росспен, Москва 2000, s. 163–164.

Współcześnie źródłem konfliktu między Rosją a Unią mogą być próby rozciągnięcia członkostwa unijnego na państwa WNP, choć w najbliższym czasie nie leży to w planach Unii. Rosja – zarówno w sferze politycznej, jak i ekonomicznej – w wypadku dalszego wzmocnienia roli organów europejskich zderzyłaby się z organizacją przybierającą cechy państwa, w której komisja pełniłaby funkcję rządu, a wspólny minister spraw zagranicznych prowadziłby jedną politykę zagraniczną bezpieczeństwa i obrony. Owa centralizacja na poziomie europejskim umniejszałaby zdolności Rosji do wywoływania konfliktów pomiędzy państwami-członkami Unii¹⁰.

Znamienne jest to, iż pomimo odczuwania licznych zagrożeń ze strony Zachodu, Rosja nadal postrzega kontakty z Unią jako kluczowe w swej polityce zagranicznej, w której ukierunkowanie na Unię zajmuje niezmiennie priorytetowe miejsce, sytuując się tuż po sprawach obszaru Wspólnoty Niepodległych Państw. Takie wektory rosyjskiej polityki zagranicznej źródłowo odsyłają do historycznie tradycyjnej i stałej obecności państwa rosyjskiego w problemach europejskich¹¹.

Kwestia ewentualnego zacieśniania więzi Rosji z Unią wpisuje się w szeroki problem tożsamości narodowej Rosjan¹². Barbara Skarga w pracy *Tożsamość*

¹⁰ Por. M. Bodio, *Stosunki między Unią Europejską a Federacją Rosyjską. Stan i perspektywy rozwoju*, Elipsa, Warszawa 2005, s. 50–51.

¹¹ T. B. Юрьева, op. cit., s. 774.

¹² Definiowanie tożsamości narodowej jest problematyczne. Samo pojęcie tożsamości zbiorowej nie może być zwykłą ekstrapolacją pojęcia tożsamości jednostkowej. Powstaje pytanie: Kto doświadcza i wyraża tożsamość zbiorowości? Jak zauważa Antonina Kłoskowska, zbiorowości, w przeciwieństwie do jednostek, nie posiadają umysłu. O tożsamości mówić więc można jedynie w sensie metaforycznym (A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1, s. 132; por. idem, *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 1996, s. 37–38). Jeśli nie założymy istnienia jakiejś duszy zbiorowej, jak próbowano interpretować Emile Durkheima, to pojęcie tożsamości zbiorowej prowadzić musi do skoncentrowania uwagi na relacji jednostka – kultura. Tożsamość zbiorowa byłaby w takim ujęciu przyswojeniem przez jednostkę (włączeniem w jej osobniczą tożsamość) istotnych elementów kultury danej zbiorowości (tzn. narodu): religii, tradycji, zbiektywizowanych treści kulturowych itd. Stanowią one podstawę, na której kształtowana jest odrębność od obcych oraz poczucie związku z grupą swoich. Krótko mówiąc, świadomość różnicy między kategorią „my” a „inni”. Z pojęciem tożsamości narodowej związany jest kolejny aspekt: pamięć własnej przeszłości i świadoma antycypacja przyszłości, tworzące poczucie ciągłości istnienia. *Zbędne dowodzić* – napisał Leszek Kołakowski – *że tożsamość narodowa wymaga pamięci historycznej. Żaden naród nie może trwać nie będąc świadomy, iż jego obecna egzystencja jest przedłużeniem istnienia w przeszłości* (L. Kołakowski, *O tożsamości zbiorowej*, [w:] idem, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Znak, Kraków 2000, s. 162). W ujęciu Kłoskowskiej kategoria tożsamości narodowej zależna jest od kategorii kultury narodowej, gdzie uniwersum kultury pojmowane jest jako system kultury symbolicznej. Na ów system składają się poszczególne podsystemy kultury symbolicznej o charakterze paradygmatycznym, na przykład: humanistyka, wszelka refleksja intelektualna, idee, myśl filozoficzna. Podobnież na gruncie rosyjskim refleksja filozoficzna (idea jednocząca naród) stała się istotnym czynnikiem konstytutywnym dla rosyjskiej tożsamości

a różnica zwróciła uwagę, iż istotnym elementem kultury narodowej jest jej usytuowanie wobec innych kultur¹³. Podążając tym tropem, można naświetlić rosyjski wielowiekowy dylemat przyłączania się do świata zachodnioeuropejskiego bądź budowania własnej odrębności (silnej tożsamości narodowej). Europa w dyskursie wewnętrznym pełniła (i nadal pełni) rolę punktu odniesienia dla samoidentyfikacji Rosjan oraz poszukiwania rozwiązań cywilizacyjnych dla kultury, narodu i państwa rosyjskiego¹⁴. Kwestia przyłączenia się do świata zachodnioeuropejskiego bądź budowania własnej odrębności nie straciła na znaczeniu, wciąż pozostaje aktualna i w swych współczesnych artykulacjach zyskuje konkretny sens geopolityczny¹⁵. Odnotujmy także, iż zintensyfikowany proces budowania tożsamości narodowej w Rosji lat 90. nierzadko występował równocześnie ze wzrostem znaczenia sił nacjonalistycznych, prowokujących wojowniczą i ekspansjonistyczną politykę zagraniczną, zwłaszcza wobec tzw. bliskiej zagranicy. Moskwa z jednej strony porzuciła zimnowojenne postrzeganie świata, odrzuciła prymat ideologii, włączyła się do współpracy z dojrzałymi demokracjami zachodnimi; z drugiej zaś strony coraz mocniej do głosu dochodzić zaczęły siły, które politykę zagraniczną postrzegały przez pryzmat ponownego odkrywania dziedzictwa mocarstwowego, korzeni imperialnych i cywilizacyjnych oraz oryginalnych wartości autochtonicznych¹⁶.

Dla Rosji – tak trzysta lat temu (za panowania Piotra I), jak i obecnie – kluczowy pozostaje problem jej stosunku do Europy. Jak zauważył S. Huntington, rządy komunistyczne jedynie przerwały historyczną dysputę pomiędzy okcydentalistami

narodowej, dającym jednocześnie teoretyczne podbudowanie dla działań imperialnych. Przykładowo, doktryna polityczna Moskwy – trzeciego Rzymu czy też koncepcja typów kulturowych Mikołaja Danilewskiego miały wyraźny wydźwięk antyzachodni i zawierały pierwiastek imperialny.

¹³ B. Skarga, *Tożsamość a różnica. Eseje metafizyczne*, Znak, Kraków 1997, s. 173.

¹⁴ Por. A. Kara-Murza, *Azjopa czy pop we fraku*, „Forum” 1998, nr 50, s. 7; zob. także: J. Kobyszczanow, *Jaka Rosja?*, „Forum” 1998, nr 29, s. 6.

¹⁵ Przykładowo, politolog moskiewski S. Kowtunow na pytanie, jaka Rosja jest potrzebna światu, odpowiada: *Taka, która sama w sobie stanowi odrębną cywilizację, jest państwem wielonarodowym i dzięki temu może odegrać rolę mostu między trzema kontynentami*. Por. S. Popowski, *Wielka gra o XXI stulecie*, „Rzeczpospolita. Plus Minus” 27–28 grudnia 1997 r., s. 11.

¹⁶ Sprzeciw wobec Zachodu był przejawem głęboko tkwiącego w świadomości Rosjan poczucia imperialności i posłannictwa ideologicznego. Był to czynnik konstytutywny tożsamości Rosjan. Zwrócił na to uwagę m.in. R. Pipes: *Ponieważ państwo rosyjskie niemal od samych swych początków miało raczej formę imperium niż państwa narodowego – w mentalności rosyjskiej idea państwowości jest na trwałe i ściśle związana z ideą imperium. W gruncie rzeczy cała historia Rosji dowodzi, że Rosjanie podporządkowali swą tożsamość narodową koncepcji statusu imperialnego. Upadek radzieckiego imperium jest wobec tego potężnym ciosem zarówno dla ich poczucia przynależności etnicznej, jak i pewności siebie*. R. Pipes, *Rosyjska racja stanu*, „Polityka” 1995, nr 17, s. 11.

a słowianofilami¹⁷. Po upadku ZSRR pytanie, czy Rosja jest częścią Europy, czy też przywódczynią odrębnej cywilizacji słowiańsko-prawosławnej, znowu powróciło¹⁸. Na kwestie związane z wymogami modernizacyjnymi nakładają się problemy związane z utrzymaniem bądź odzyskaniem własnej tożsamości narodowej, zagrożonej w przypadku zacieśniania kontaktów politycznych i kulturalnych z Europą. Kara-Murza zauważył, iż Rosjanie, wybierając drogę europeizacji, nie mogą lekceważyć doświadczeń historycznych swego kraju, które wskazują na destrukcyjne oddziaływanie kultury Zachodu na tożsamość narodową Rosjan¹⁹.

Na narastające wpływy Europy Rosja odpowiadała zwykle w przeszłości odtwarzaniem archetypowych postaw w polityce wewnętrznej i zagranicznej, polaryzujących się właśnie wobec problemu Rosji i Europy. Powstające po rozpadzie ZSRR konglomeraty koncepcji nacjonalistycznych łączyły idee o rodowodzie pravicowo-konserwatywnym, sięgającym instrumentalnie odczytywanych poglądów słowianofilów Danilewskiego czy Leontiewa, z treściami lewicowo-komunistycznych utopii, wyrażających każdorazowo niewzruszone przekonanie o swoistości rosyjskiej kultury i systemu społeczno-politycznego oraz wiarę w możliwość znalezienia trzeciej drogi rozwoju²⁰. We współczesnej Rosji zaobserwować możemy niepokojący proces zawłaszczania i fałszowania koncepcji wielu myślicieli (m.in. słowianofilów) przez orędowników „samodzielności” kulturowej i społeczno-politycznej Rosji²¹. Odnosić należy zjawisko ideologicznego zbliżania się Cerkwi i władz państwowych: stosują one coraz wyraźniej retorykę antyzachodnią, a argumenty słowianofilskie wykorzystywane są dla teoretycznego podbudowywania ataków na Europę. Po rozpadzie Związku Radzieckiego i tym samym po powstaniu na jego terenie pustki ideologicznej, prawosławie (i pośrednio cenione przez Cerkiew projekty słowianofilskie) staje się fundamentem nowej ideologii państwowej²².

Nieco inaczej relacje Rosji z jednoczącą się Europą przedstawiały się w pierwszych latach rządów prezydenta Jelcyna. Zaobserwować można było ze strony rosyjskiej pragnienie wyznawania wartości podobnych do reprezentowanych przez

¹⁷ Zob. S. P. Huntington, *Wojna cywilizacji?*, „Nowa Res Publica” 1994, nr 2 (65), s. 77.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Por. A. Kara-Murza, *Wobec wykorzenia*, „Res Publica” 1991, nr 2, s. 37.

²⁰ Zob. J. Bratkiewicz, *Tradycjonalizm, kolektywizm, despotyzm. Kontynuacyjne ujęcie ewolucji historyczno-politycznej (ze szczególnym uwzględnieniem Rosji)*, ISP PAN, Warszawa 1991, s. 113 i n.

²¹ Współcześnie cennym źródłem pozyskiwania informacji o nastrojach nacjonalistycznych w społeczeństwie rosyjskim są strony internetowe propagujące wyższość kultury rosyjskiej. Są to głównie strony legalnie działających organizacji pravicowych (nierzadko promujących treści faszystowskie). Zob. tendencyjne ukazanie dorobku słowianofila Iwana Kiriejewskiego (1806–1856), <http://www.pravaya.ru/idea/20/8414> (dostęp: 20.09.2013).

²² Zob. wypowiedź Aleksego II: *Twardo bronić wiary – patriarcha Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej odpowiada na pytania*, „Prawosławna Moskwa” 2004, nr 11/12 (04), <http://www.ppothodoxia.com.pl/artukul.php?id=670> (dostęp: 10.09.2013).

Europę Zachodnią. Wpłynęła na to prawdopodobnie nadzieja, że po rozpadzie imperium komunistycznego nastąpi szybkie wyprowadzenie gospodarki z kryzysu. Zresztą ową dobrą wolę w polityce względem Europy grupa Jelcyna „odziedziczyła” po Gorbaczowie, który w ostatnich latach istnienia ZSRR propagował koncepcję „wspólnego europejskiego domu”, choć jednocześnie Rosja niezmiennie utrzymywała w kręgach kierowniczych podział na problematykę zachodnio- i wschodnio-europejską²³. Otwarcie na Zachód towarzyszyły próby budowania „własnego rosyjskiego świata”²⁴. Nowe okoliczności geopolityczne (np. wyłączenie Rosji z procesu zakończenia wojny w dawnej Jugosławii) oraz trudna sytuacja wewnętrzna Rosji spowodowały zmianę podejścia i stopniowy powrót do tradycji myślenia imperialnego. Okazało się, że Zachód nie sprostał nadziejom i oczekiwaniom pokładanym w nim przez prozachodnich polityków rosyjskich: Rosja ani nie otrzymała wydatnej pomocy ekonomicznej, ani też nie została włączona do zachodnich struktur politycznych, gospodarczych i wojskowych. Oznaczało to, iż nie zaakceptowano jej jako części składowej cywilizacji europejskiej. Przeciwnie, Zachód ignorował stanowisko rosyjskie w ważnych kwestiach bezpieczeństwa, a wojna w Czeczenii niejako potwierdziła nieprzewidywalność i agresywność polityki rosyjskiej. Okoliczności te dostarczały argumentów zwolennikom powrotu do konfrontacyjnej polityki wobec Zachodu. Państwo rosyjskie w drugiej połowie lat 90. pogrążyło się w jeszcze większym chaosie gospodarczym (coroczny ujemny wskaźnik PKB, gwałtowny wzrost zadłużenia zagranicznego) oraz rosnących napięciach wewnętrznych (pierwsza i druga wojna czeczeńska)²⁵.

Można stwierdzić, iż jedną z podstawowych przeszkód w budowaniu relacji rosyjsko-unijnych jest niezrozumienie przez Rosję charakteru zachodzących procesów integracji europejskiej. Wielu polityków rosyjskich nie odróżnia współczesnej integracji międzynarodowej od tradycyjnych stref wpływów i obszarów dominacji²⁶. Tymczasem Unia Europejska jest przede wszystkim związkiem suwerennych państw, w którym prawo, tak międzynarodowe, jak i wspólnotowe, tworzy jego

²³ T. B. Юрьева, op. cit., s. 779.

²⁴ Por. J. Faryno, *Zapad*, [w:] *Mentalność rosyjska. Słownik*, red. A. Lazari, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995, s. 35.

²⁵ Aleksander Solżenicyn diagnozował: *Pod koniec lat dziewięćdziesiątych ustalił się w Rosji nieuchwytnie uludny sposób egzystencji. Niby to mamy republikę z wolnymi wyborami. Niby to istnieje „wolna prasa”. Niby to wszystkie wysiłki skierowane są na wzrost produkcji. Niby to władze siódmy rok z rzędu usilnie walczą z korupcją aparatu państwowego i z rozpasaną przestępczością. Tylko że osoby powszechnie znane z korupcji pozostają na stanowiskach, mordercy prawie nigdy nie zostają wykryci, ludność przedstawia się na gospodarkę pierwotną, bazującą na ogródkach przydomowych (...)*. A. Solżenicyn, *Rosja w zapaści*, tłum. J. Zychowicz, Politea, Warszawa 1999, s. 68.

²⁶ J. Stefanowicz, *Odrębności polityczne Polski i Rosji w integracji z Zachodem*, [w:] *Niemcy – Polska – Rosja. Bezpieczeństwo europejskie i współpraca społeczeństw*, red. M. Dobroczyński, Centrum Badań Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1996, s. 154.

fundament. Można odnieść wrażenie, że większość polityków rosyjskich cechuje nadal typowo radziecka wizja ładu światowego, w której prawo międzynarodowe winno uwzględniać specjalne przywileje dla najpotężniejszych państw. Takie podejście Rosji do Unii wyraźnie odzwierciedlone jest w traktowaniu przez nią Polski i innych państw Europy Środkowej i Wschodniej. Elity rosyjskie wychodzą z założenia, że Polska jest tylko przedmiotem gry najsilniejszych państw i biurokracji europejskiej. W oczach polityków rosyjskich jedne państwa wyłącznie zyskują, inne wyłącznie tracą. W konsekwencji rosyjska wizja stosunków międzynarodowych ponownie zbliżyła się do modelu „równowagi sił”, niechętnie szukając kompromisów: *Rosyjska kultura polityczna* – zauważył Brzeziński – *ciągle nie chce przyjąć zasady kompromisu jako podstawy doktryny politycznej*²⁷.

W podejściu takim dostrzec można mocno zakorzeniony kulturowo maksymalizm rosyjski, totalizm, zorientowanie na całość²⁸. Logika, typowa – w odczuciu myślicieli rosyjskich – dla „powierzchnowości” Zachodu, przestaje tutaj mieć znaczenie, przeobrażając się w metalogikę, w której zasada „albo – albo” zastąpiona zostaje przez zasadę „i jedno, i drugie” lub „ani jedno, ani drugie”²⁹. Dychotomiczne myślenie o teraźniejszości i przyszłości Rosji zachowało żywotność nawet wśród polityków i publicystów rosyjskich, zyskując wymiar geopolityczny: (...) *odzyskanie kontynentalnego Imperium Rosyjskiego albo śmierć*³⁰. Z kolei doradca prezydenta Borysa Jelcyna konkludował: *Rosja (...) jest po prostu skazana na to, aby być imperium. W przeciwnym razie zniknie z powierzchni ziemi i rozpadnie się na olbrzymią liczbę karłowatych państweczek ze wszystkimi tego koszmarnymi konsekwencjami dla całego świata*³¹.

²⁷ Z. Brzeziński, *Przedwczesne partnerstwo: Ameryka i Rosja*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 10 (2329), s. 4.

²⁸ Istotną rolę w ukonstytuowaniu się takiego sposobu myślenia odegrało prawosławie, wyróżniające się koncepcją eschatologii zrealizowanej, dostrzegającej znaki rzeczy ostatecznych w historii oraz słabo rozgraniczające historię od eschatologii. Chrześcijańska tradycja Wschodu akcentowała możliwość przemienienia (zbawienia) świata pełnego napięć, sprzeczności i ograniczeń. Eschatologicznie zorientowane prawosławie ukształtowało dychotomiczny typ myślenia rosyjskiego: ostre przeciwstawienie świata doczesnego (pogrążonego w sprzecznościach, złu, grzechach, cierpieniach) jego obliczu przyszłemu, wolnemu od podobnych krańcowości, odnowionemu (w unii z Bogiem). Por. R. Mazurkiewicz, *Eschatologia Rusi Kijowskiej*, [w:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jej konsekwencje w kulturze Europy*, red. R. Łużny, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej w Rzymie, Lublin 1988, s. 19; P. Evdokimov, *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, PAX, Warszawa 1964, s. 24; J. Klinger, *O istocie prawosławia: wybór pism*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1983, s. 172; M. Styczyński, *Amor futuri albo eschatologia zrealizowana. Studia nad myślą Mikołaja Bierdiajewa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992, s. 224.

²⁹ Zob. G. Wetter, *Rosyjska filozofia religijna a marksizm*, „Aletheia” 1989, nr 2–3, s. 176–177.

³⁰ A. Водолагин, *Право на восстание*, „День” 1991, nr 11, s. 4.

³¹ Cyt. za: *Nie ma za co przeproszać*, opr. S. P., „Rzeczpospolita” nr 30, 5 lutego 1996 r., s. 7.

Ujmując zagadnienie metaforycznie, zauważyć można, że odmienność Rosji od Europy sprowadza się do tego, iż Rosja „nie przeczytała” Arystotelesa. Jak podkreślił S. Awierincew, (...) *spotkanie z Arystotelesem istotnie nie nastąpiło (...). Wykształcone społeczeństwo Rosji do dziś Arystotelesa nie przeczytało*³². O ile szeroko pojęty arystotelizm odpowiada za dominujący sposób percepcji i konceptualizacji rzeczywistości, a także ideały działań społecznych na Zachodzie³³, to w Rosji ekspozowane miejsce w myśli zajęła tradycja neoplatonicka³⁴. Ukonstytuowany na platonizmie (i neoplatonizmie) sposób myślenia zdeterminował kształt kultury rosyjskiej i działań politycznych. Znamienne, iż nawet wśród posiadających wykształcenie europejskie polityków i myślicieli rosyjskich dostrzegamy przekonanie o możliwości przekraczania przez Rosję wszelkich granic, dokonywania rzeczy z pozoru (dla Europejczyków) niemożliwych, swobodnego kreowania rzeczywistości, godzenia przeciwieństw³⁵. Tym samym nawet współcześnie zaobserwować można powracanie elementów myślenia mitycznego w obszar rozwiniętej *świadomości politycznej*³⁶.

W ten sposób relacje polityczne między Rosją a Unią osadzone są w głębokim kontekście ideowym, myślowym. Jak podkreślił Szaposznikow: *Antynomia Wschodu i Zachodu, Rosji i Europy zachodniej organicznie weszła do rosyjskiej tradycji duchowej*³⁷. Rosjanie świadomi są położenia między Wschodem a Zachodem oraz

³² S. Awierincew, *Arystotelizm chrześcijański a problemy współczesnej Rosji*, „Więź” 1992, nr 3, s. 55.

³³ Zob. Ibidem, s. 56.

³⁴ Por. A. Ticholaz, *Platonizm w Rosji*, tłum. H. Rarot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 148–174.

³⁵ W przekonaniu wielu myślicieli rosyjskich fenomen „duszy rosyjskiej” zawierał w sobie pierwiastek mistyczny, tajemniczość, wyjątkowość i paradoksalność. Wierzyli, że doprowadzenie do skrajności przeciwieństw stwarzało szansę ich radykalnego, ostatecznego pogodzenia w – niepojęty rzekomo dla Europejczyków – sposób. Rosja w wizjach wielu filozofów rosyjskich miała posiadać zdolność uwolnienia się od stanu skrajnego upadku duchowego (kulturalnego) czy gospodarczego i jednoczesnego dokonania metamorficznego przestoczenia się w zbawczyńnię świata, potęgę gospodarczą. Wielu myślicieli i polityków rosyjskich, przecząc najoczywistszym faktom, rzeczywistości położeniu i lekceważąc realny potencjał rozwojowy Rosji, wierzyło w możliwość radykalnej zmiany jej katastrofalnej sytuacji (w ich własnym odczuciu), cudownego, nadnaturalnego, łatwego, niczym za pomocą jednego zaklęcia, przemienienia jej w krainę szczęśliwości. Por. M. Zdziechowski, *Antynomie duszy rosyjskiej (Mikołaj Bierdiajew)*, [w:] M. Zdziechowski, *Wybór pism*, Znak, Kraków 1993, s. 274 i n.

³⁶ Ernst Cassirer zauważył, iż nawet przedstawiciele społeczeństw nowoczesnych charakteryzują się świadomością mityczną i wiarą w magię społeczną. Zob. E. Cassirer, *Mit państwa*, tłum. A. Staniewska, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006, s. 312.

³⁷ A. Шапошников, *Своеобразии отечественной западноевропейской и русской традиций*, [w:] *Отечественная философия: русская, российская, всемирная. Материалы 5-го Рос. симпозиума историков русской философии*, Нижегородский Гуманитарный Центр, Нижний Новгород 1998, s. 18.

rozpoczętego (za panowania Piotra I) procesu europeizacji kraju, w istocie nigdy niezakończono. W związku z tym stałym motywem, ujawniającym się tak w tradycji intelektualnej, jak i w świadomości potocznej Rosjan, wydaje się rozmaicie artykułowane poczucie przejściowości: bycie w Europie i poza nią³⁸.

Przedstawione powyżej sprzeczności konkretyzują się w rozbieżności występującej pomiędzy polityką zagraniczną Rosji a jej polityką wewnętrzną. Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej, w znacznie większym stopniu niż polityka wewnętrzna, nakierowana jest na współpracę z Unią Europejską. Jednak coraz silniejsze oddziaływanie na politykę zagraniczną zasygnalizowanych w niniejszym szkicu idei może prowadzić Rosję do konfrontacji z Unią Europejską, co stanowić może poważną przeszkodę dla ustanowienia relacji partnerskich, zawężając krąg dostępnych rozwiązań do ograniczonej współpracy³⁹. Wydaje się jednak, iż w świetle kryzysu demograficznego w Rosji oraz jej malejącego udziału w światowym PKB, a tym samym pogłębiania się procesu zmniejszania samodzielności Rosji jako centrum geopolitycznego, kraj ten może zostać zmuszony, jeśli nie do przyłączenia się do Unii Europejskiej, to z pewnością do zacieśniania z nią relacji politycznych w obliczu nasilającej się globalizacji i wkraczania na arenę międzynarodową nowych potęg gospodarczych i militarnych.

Bibliografia

Literatura polskojęzyczna

- Awierincew S., *Arystotelizm chrześcijański a problemy współczesnej Rosji*, „Więź” 1992, nr 3.
- Bodio M., *Stosunki między Unią Europejską a Federacją Rosyjską. Stan i perspektywy rozwoju*, Elipsa, Warszawa 2005.
- Bratkiewicz J., *Tradycjonalizm, kolektywizm, despotyzm. Kontynuacyjne ujęcie ewolucji historyczno-politycznej (ze szczególnym uwzględnieniem Rosji)*, ISP PAN, Warszawa 1991.
- Bryc A., *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
- Brzeziński Z., *Przedwczesne partnerstwo: Ameryka i Rosja*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 10 (2329).
- Cassirer E., *Mit państwa*, tłum. A. Staniewska, IFiS PAN, Warszawa 2006.
- Dobieszewski J., *Przeciwieństwo między Rosją a Europą jako teoria*, „Studia Filozoficzne” 1998, nr 8 (249).
- Evdokimov P., *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1964.
- Faryno J., *Zapad*, [w:] *Mentalność rosyjska. Słownik*, red. A. Lazari, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995.

³⁸ Por. J. Dobieszewski, *Przeciwieństwo między Rosją a Europą jako teoria*, „Studia Filozoficzne” 1998, nr 8 (249), s. 31–38.

³⁹ Н. Арбатова, В. Рижков, *op. cit.*, s. 197.

- Huntington S. P., *Wojna cywilizacji?*, „Nowa Res Publica” 1994, nr 2 (65).
- Kara-Murza A., *Azjopa czy pop we fraku*, „Forum” 1998, nr 50.
- Kara-Murza A., *Wobec wykorzenia*, „Res Publica” 1991, nr 2.
- Klinger J., *O istocie prawosławia: wybór pism*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1983.
- Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, nr 1.
- Kołodkowski L., *O tożsamości zbiorowej*, [w:] idem, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Znak, Kraków 2000.
- Mazurkiewicz R., *Eschatologia Rusi Kijowskiej*, [w:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jej konsekwencje w kulturze Europy*, red. R. Łużny, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej w Rzymie, Lublin 1988.
- Menkiszak M., *Rosja wobec Unii Europejskiej: koniec strategicznego partnerstwa*, „Prace OSW” 2006, nr 22.
- Pipes R., *Rosyjska racja stanu*, „Polityka” 1995, nr 17.
- Popowski S., *Wielka gra o XXI stulecie*, „Rzeczpospolita. Plus Minus”, 27–28 grudnia 1997 r.
- Skarga B., *Tożsamość a różnica. Eseje metafizyczne*, Znak, Kraków 1997.
- Solżenicyn A., *Rosja w zapaści*, tłum. J. Zychowicz, Politea, Warszawa 1999.
- Twardo bronić wiary – patriarcha Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej odpowiada na pytania*, „Prawosławna Moskwa” 2004, nr 11/12 (04).
- Stefanowicz J., *Odrębności polityczne Polski i Rosji w integracji z Zachodem*, [w:] *Niemcy – Polska – Rosja. Bezpieczeństwo europejskie i współpraca społeczeństw*, red. M. Dobroczyński, Centrum Badań Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1996.
- Styczyński M., *Amor futuri albo eschatologia zrealizowana. Studia nad myślą Mikołaja Bierdiajewa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
- Ticholaz A., *Platonizm w Rosji*, tłum. H. Rarot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Wetter G., *Rosyjska filozofia religijna a marksizm*, „Aletheia” 1989, nr 2–3.
- Zdziechowski Z., *Antynomie duszy rosyjskiej (Mikołaj Bierdiajew)*, [w:] idem, *Wybór pism*, Znak, Kraków 1993.

Literatura obcojęzyczna

- Арбатова Н., Рижков В., *Россия и ЕС: сближение на фоне разрыва?*, „Россия в Глобальной Политике” 2005, nr 1.
- Барановский В. Г., *Россия и формирование новой европейской архитектуры*, [w:] А. В. Горкунов, *Внешняя политика Российской Федерации 1992–1999*, Росспен, Москва 2000.
- Водолагин А., *Право на восстание*, „День” 1991, nr 11.
- Митрофанова А. В., *Социально – политическая утопия славянофилов*, [w:] *Философский век. Альманах. Вып. 12. Российская утопия: от идеального государства к совершенному обществу*, red. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин, Санкт-Петербургский Центр Истории Идей, Санкт-Петербург 2000.
- Морозов С., *Дипломатия В. В. Тутина. Внешняя политика России 1999–2004 гг.*, Издательский Дом „Измайловский”, Санкт-Петербург 2004.

- Фатеев В.А., *В спорах о самобытном пути России*, [w:] *Славянофильство: Pro et contra*, Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии, Санкт-Петербург 2006.
- Шапошников А., *Своеобразие отечественной западноевропейской и русской традиций*, [w:] *Отечественная философия: русская, российская, всемирная. Материалы 5-го Рос. симпозиума историков русской философии*, Нижегородский Гуманитарный Центр, Нижний Новгород 1998.
- Юрьева Т. В., *Европейская политика России*, [w:] А. В. Торкунов, *Современные международные отношения и мировая политика*, Просвещение МГИМО, Москва 2004.

Summary

Russia – the European Union. Political relations in the ideological context

The article outlines the relations Russia-EU in the first decade of the twenty-first century on the political level. Here we see an important cultural aspect. The article highlights the centuries-old Russian dilemma of joining the world of Western or building their own identity (a strong national identity). In the internal discourse, Europe served (and still holds) as a reference point for self-identification of the Russians and the search for civilization solutions. The article also presents historical and cultural background of the relationship between Russia and Europe.